

Írán — pouští i pralesem

Martin Šálek, Pavel Hrouzek, Ema Knotková

Írán s rozlohou 1 648 000 km² (což je pro představu 20× víc než Česká republika) patří mezi největší státy Předního východu. Střední a nejrozlehlejší část zabírá Íránská plošina s výškou okolo 1 000 m n. m., na níž se rozprostírají pouště Kevír a Lút. Na severu plošinu ohraničuje pohoří Elbroz s nejvyšší horou Íránu Damávend (5 671 m n. m.), která se stala jedním ze symbolů země a její nezaměnitelná silueta zdobí mj. i místní bankovky. Přes úctyhodnou výšku je vrchol Damávendu snadno dosažitelný, zejména proto, že jako vyhaslá sopka má spíše oblý tvar a stoupání nahoru je pozvolné. Na západě při hranicích s Tureckem a Irákem se rozkládá pohoří Zagros s hřebeny dosahujícími výšky kolem 4 000 m n. m.

Přes 90 % rozlohy Íránu tvoří pouště. K intenzivnímu zemědělství se hodí pouze zbylých 10 % půdy, která je soustředěna především v Mezopotámské nížině a ve vlhkých oblastech kolem Kaspického moře. Významnou roli v obživě íránské populace hraje rybolov. Příznivé podmínky skýtá nejen dlouhé pobřeží Perského zálivu, Hormuzské úžiny a Ománského zálivu na jihu, ale též na severu pobřeží největšího sladkovodního jezera — paradoxně pojmenovaného Kaspické moře. V Íránu se dá najít leccos zajímavého, ať už z přírodního,

nebo z kulturního hlediska. Pro návštěvu je asi nejvhodnější jarní a podzimní období, které nabízí snesitelné klimatické podmínky.

V Persii se mísí několik fyto- a zoogeografických oblastí tvořících zcela unikátní celek. Zoogeograficky spadá na rozhraní mezi palearktickou a orientální oblastí, proto zde můžeme pozorovat kromě evropských i mnohé zajímavé druhy asijské. A opravdu je z čeho vybírat, žije zde celkem 140 popsáných druhů savců (pět endemitů), 293 hnízdících ptáků a další desítky migrujících druhů. Velké bohatství představuje i potvrzený výskyt 219 druhů plazů. Navíc se odhaduje, že minimálně 20 % plazích druhů je stále nepopsáno. Jelikož druhové bohatství rostlin je vždy větší a do Íránu zasahuje několik fytozoogeografických oblastí, nikoho nepřekvapí přibližně 8 000 druhů místních rostlin. Ze severu pronikají nám dobře známé druhy z euro-sibiřské oblasti, ze západu prvky saharско-arabské a súdánské a z východu pak některé orientální. Druhová bohatost vyniká ještě vysokým procentem endemismu (20 %).

Kaspický region

Bylo by asi nemyslitelné při popisu přírodních poměrů severního Íránu vynechat

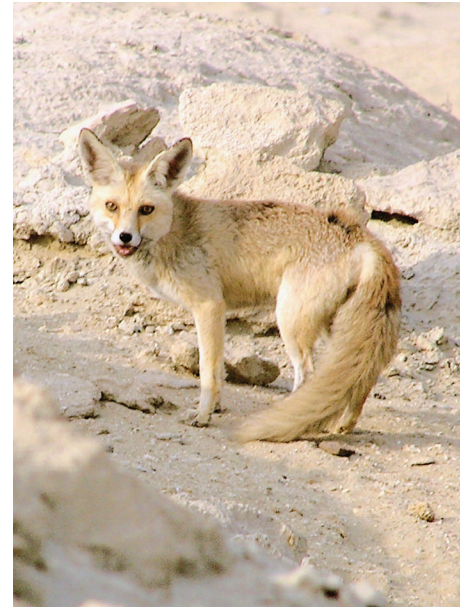
tak důležitou vodní plochu, jakou je Kaspické moře. Jezero s přibližně třetinovou salinitou vzhledem k mořské vodě má průměrnou hloubku 170 m. Rybí fauna jižní části jezera není příliš pestrá (přibližně 120 druhů), ale zato se mezi nimi vyskytuje množství vzácných a ohrožených druhů. Za všechny lze jmenovat největší sladkovodní rybu světa vyzu velkou (*Huso huso*) a další příbuzné jeseterovité ryby (jeseter perský — *Acipenser persicus*, j. hvězdnatý — *A. stellatus* aj.), celou řadu ryb kaprovitých (kapr obecný — *Cyprinus carpio*, cejn velký — *Abramis brama*), bezostných (např. rod *Clupeonella*) a pstruhovitých (pstruh obecný kaspický — *Salmo trutta caspica*). Vrcholovým predátorem Kaspického moře je endemický tuleň kaspický (*Phoca caspica*). Migruje mezi severním pobřežím, kde se v průběhu zimy na ledových plochách páří a pečuje o mláďata, a jižním, kde tráví léto a podzim. Populace většiny popsáných druhů jsou dnes bohužel na ústupu. Příčinou je především rozsáhlé znečištění řek (největším podílem zplodin přispívá Volha) a negativně působí také intenzivní rybolov.

V neposlední řadě se na špatném stavu místních populací živočichů podílejí i havárie ropných a plynárenských zařízení vybudovaných na jezeře okolními státy. Způsobuje je jak špatný technický stav zařízení, tak i nepravidelný stav vodní hladiny. Během první poloviny 20. stol. docházelo k souvislému poklesu až o 167 cm, od r. 1978 však hladina vzrostla o rovných 228 cm.

Ačkoliv se Írán právoplatně považuje za území tvořené převážně pouštními a polo-pouštními formacemi, své nezastupitelné místo tam mají i dřevinné porosty zahrnující mohutné lesy severní oblasti, polostepní

Erodované sedimenty lemující okraje Ománského zálivu (okolí Bandar-e-Abbasu). Foto P. Hrouzek

suchomilné formace, ale také ostrůvkovitě mangrovové lesy Hormuzské úžiny (průliv mezi Ománem a Íránem tvořící vstup do Perského zálivu). Celkově pokrývají lesní formace 7,4 % území. O rozmanitosti lesních porostů si můžeme vytvořit představu, když se podíváme na klasifikaci podle iránského ministerstva zemědělství. To je řadí do pěti kategorií, jež spolu sdílejí jen několik málo druhů.

Nejrozlehlejší a nejvýraznější rovnoměrně pokrytou plochou jsou porosty rozprostírající se v nepříliš širokém pásu na severních stranách pohoří Elbroz. Poloha u Kaspického moře naznačuje, že jde o území se značným ročním úhrnem srážek (až 1 200 mm). Na Írán nadprůměrně humidní podmínky umožnily vznik lesů s podobným charakterem, jako mají tropické deštné lesy. Podobnost není ani tak ve výskytu stejných druhů, jako spíše v přítomnosti dvou stromových pater s výškou dominant až 60 m a ve značném počtu epifytů. Zachovalost a monumentálnost lesů nás přímo nadchla, bohužel však o tak unikátním biotopu existuje stále jen málo informací.

V nižších nadmořských výškách dominují místní endemitní dřeviny — dřevozec kaspický (*Gleditsia caspica*), topol kaspický (*Populus caspica*), *Zelkova carpiniifolia*; a nám známější habr obecný (*Carpinus betulus*) a jasan ztepilý (*Fraxinus excelsior*). S narůstající nadmořskou výškou pak přechází les v mnohem nižší, avšak o to zajímavější porosty endemické parcie perské (*Parrotia persica*) řadící se do čel. vilínovitých (*Hamamelidaceae*).

Tyto geograficky úzce ohraničené lesy, které původně zasahovaly až ke břehům Kaspického moře, byly v minulosti útočištěm největší šelmy celého kaspického regionu — tygra turanského (*Panthera tigris virgata*). Při honbě za zemědělskou půdou, které je v Íránu velký nedostatek, byly lesy vytlačovány do úzkého pásu hor, kde se zachovaly dodnes. Bohužel tygr omezení svého areálu nepřežil a v polovině 20. stol. vyhynul. Savcem s podobným osudem je kriticky ohrožený levhart perský (*Panthera pardus saxicolor*). Lepší perspektivu mají dnes rys ostrovid (*Lynx lynx*), medvěd hnědý (*Ursus arctos*), vlk obecný (*Canis lupus*), kočka bažinná (*Felis chaus*), či početné populace dikobraza srstnatonošého (*Hystrix indica*) a prasete divokého

(*Sus scrofa*). Ptačí fauna blízkce připomíná evropské lesy s druhy jako pěnice černohlavá (*Sylvia atricapilla*), strízlík obecný (*Troglodytes troglodytes*), pěvuška modrá (*Prunella modularis*), slavík obecný (*Luscinia megarhynchos*) a několika druhy sýkor (*Parus* spp.). O tom, že druhová podobnost s naší domovinou nemusí být proto nezajímavá, nás přesvědčil zřetelně odlišný „dialekt“ ve zpěvu červenky obecné (*Erithacus rubecula*).

Východním směrem se pás těchto lesů zužuje a pomalu přechází ve stepní až polopouštní formace tvořené trnitými porosty. Jedním z mála míst, kde se naposledy setkáváme s lesním společenstvem, je západní část národního parku Golestan ležící na východním okraji pohoří Elbroz. Porosty pokrivených dubů kaštanolistých (*Quercus castaneifolia*) jsou vhodným substrátem pro řadu epifytických lišejníků. Husté podrostové patro tvoří místy neprostupné trnité keře, což ale vůbec nevedí hojným populacím prasete divokého, zdivočelým kozám a ani vzácnějším levhartům.

Naproti tomu suché východní úbočí pohoří Elbroz je porostlé mnoha zakrslými rostlinami, např. různými druhy rodu kozinec (*Astragalus*). Dominantní jsou především formace tvořené pelyňky (*Artemisia* spp.) a celou řadou druhů rodu chvojník (*Ephedra*), pokrývající velké plochy jinak nehostinných kamenitých plání nazývaných právem pelyňkové polopouště. V takto otevřeném biotopu dominují spíše drobní hlodavci a o něco málo větší zajícům příbuzné pištuchy rezavé (*Ochotona rufescens*), které tvoří potravní základnu pro dravce, např. orly křiklavé (*Aquila pomarina*), káně bělochvosté (*Buteo rufinus*) a orlosupy bradaté (*Gypaetus barbatus*). Z plazů nelze opomenout pověstnou smrtelnou jedovatou zmijí levantskou (*Macrovipera lebetina*), my jsme se zde setkali jen s mírně jedovatou skvrnovkou kočičí (*Telescopus fallax*). Hlavní „atrakcí“ národního parku Golestan jsou ale velcí savci, např. osel asijský — onager (*Equus hemionus onager*, viz Živa 2004, 6: 278–280) a džebran (*Gazella subgutturosa*). V jejich čele pak stojí velmi vzácný gepard indický (*Acinonyx jubatus venaticus*).

Jesté před 20 tisíci lety se gepardi vyskytovali na čtyřech kontinentech: v Africe, Evropě, Severní Americe a Asii. Následkem

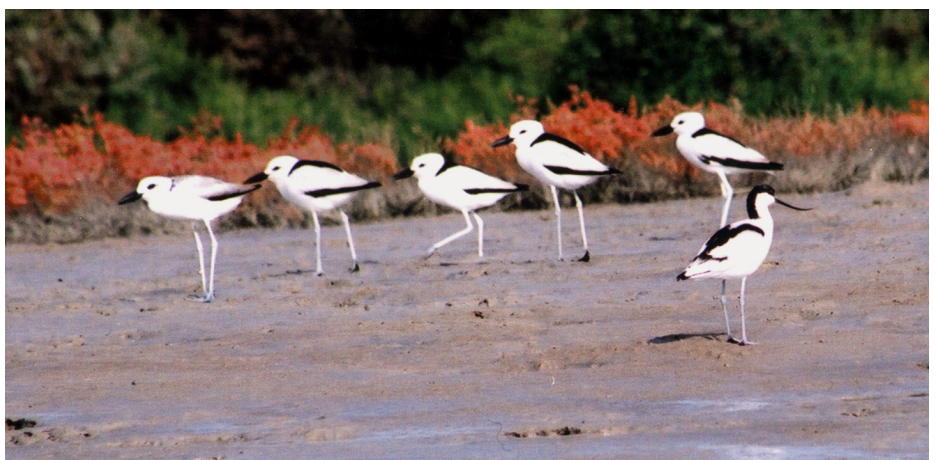
Porosty rozprostírající se na severní straně pohoří Elbroz v mnohém připomínají tropické deštné lesy, vlevo ♦ Liška obecná (*Vulpes vulpes*), běžná šelma iránských polopouští, žije v některých místech i v bezprostředním okolí lidských sídel, vpravo. Foto E. Knotková

drastických klimatických změn před 10 tisíci lety došlo k velkému poklesu počtu jedinců. Jednotlivé populace se zmenšily a izolovaly, začalo docházet ke křížení příbuzných jedinců a vyústěním byl vznik inbrední populace s malou genetickou diverzitou. Nepříznivá minulost bohužel zasahuje i do současnosti a je příčinou problémů při rozmnožování, snížená imunita dále vede k vysoké úmrtnosti na infekční choroby. Poslední „asijská“ populace přežívá na okrajích Kavírské pouště v počtu okolo 50–80 jedinců a neustále se zmenšuje. Jako hlavní příčiny úbytku se uvádí pytláctví, ničení přirozených biotopů a s tím spojená ztráta potravní základny.

Íránský jih

Druhá největší provincie Íránu — Balúčistán, ležící jihovýchodně při hranicích s Pákistánem a Afghánistánem, má poněkud odlišný charakter. Nepřehlédnutelným rysem tohoto i několika okolních regionů je vysoká seismická a tektonická aktivita, která se asi nejzřetelněji ozvala při ničivém zemětřesení v r. 2003 a doslova pohřbila historické město Bam.

Balúčistán patří mezi nejsušší a především nejteplejší místa Íránu. Kromě kamenitých pouští v severní a střední části Íránu jsou tu též pouště písčné. Podle informací místních obyvatel v některých částech již 7 let nepršelo, a tak se zbývající život soustřeďuje v ostrůvkovitých oázách kolem říčních koryt či artézských pramenů, tvořených stromy rodu kapinice (*Acacia*) a řadou dalších suchomilných a slanomilných (halofytních) druhů (např. *Haloxylon*). V korytech vysychajících řek lze vidět palmu *Nannorhops ritchiana*, kterou místy nahrazuje datlovník kanárský (*Phoenix canariensis*) — jedna z mála zemědělských plodin Balúčistánu. V korunách palm letaly desítky zpívajících bulbulů bělolících (*Pycnonotus leucogenys*) či strdimilů fialových (*Cinnyris asiaticus*) živících se pylem na několika kvetoucích

Vlevo nahoře: Hlavní potravu sýčka obecného (*Athene noctua bactriana*) v aridních biotopech představuje hmyz. Foto P. Hrouzek ♦ Mohutně vytvořené prsní ploutve a vystouplé oči lezců r. *Periophthalmus* jsou dalším z přizpůsobení na „obojživelný“ život, vlevo dole. Foto E. Knotková ♦ Gekon *agamura* (*Agamura persica*) je obyvatel pouštních a polopouštních horských habitatů, táhnoucích se od Iráku až po Afghánistán a Pákistán, vpravo nahoře ♦ Vpravo dole obnažená dna přílivových kanálů v mangrovových porostech jsou vyhledávaným potravním stanovištěm pro mnohé druhy bahňáků — na obr. je tenkozobec opačný (*Recurvirostra avosetta*) a pobřežníci černobílí (*Dromas ardeola*). Snímky M. Šálka, pokud není uvedeno jinak

keřích druhu *Calotropis procera*. Nad korytem řeky se kromě našeho ledňáčka říčního (*Alcedo atthis*) blýskl i zřetelně větší ledňáček hnědohlavý (*Halcyon smyrnenensis*) a nad našimi hlavami lovil hmyz vlhy proměnlivě (*Merops orientalis*). Ze savců jsme pozorovali promyky ichneumon (*Herpestes ichneumon*) či proslaveného medojeda (*Mellivora capensis wilsoni*).

K nezapomenutelným zážitkům patřilo setkání s krokodýlem bahenním (*Crocodylus palustris*). Íránský Balúčistán leží na nejzápadnějším okraji jeho areálu, jenž se rozkládá především na Srí Lance a Indickém subkontinentu. Až 4 m dlouhý predátor obývá řeky, sladkovodní jezera a bažiny. V dospělosti dokáže ulovit zvířata do velikosti jelena. Při naší návštěvě v listopadu 2004 byla koryta řek téměř vyschlá a krokodýli se soustřeďovali do stále se zmenšujících tůní.

Při jižním pobřeží Íránu se nachází několik ostrovů, z nichž nejzajímavější (a největší) je ostrov Kešm, ležící přibližně 25 km od pobřežního města Bandar-e-Abbas. Významný biotop na ploše 6 800 ha představují pobřežní mangrovové porosty tvořené sítí přílivových kanálů, ostrůvků a zálivů. Jádrová oblast tohoto území byla v r. 1980 vyhlášena biosférickou rezervací. Charakteristickou dominantou místních lesů je kolíkovník přímořský (*Avicennia marina*). Mangrovové stromy z čel. *Avicenniaceae*

mají široký areál sahající od jižní Afriky až po Austrálii. Výskyt v přílivové zóně vedl k řadě adaptací (někteří jedinci jsou půl dne z velké části ponořeni a půl dne vyčnívají nad hladinu). Jde především o přizpůsobení kořenového systému, který disponuje jednak pneumatofory (dýchacími kořeny) přivádějícími kyslík a jednak vytvořením specifických podmínek pro vznik společenstva bakterií fixujících vzdušný dusík. Neopomenutelným prvkem mangrovů jsou rozsáhlé povlaky sinic pokrývající jak pneumatofory stromů, tak volné bahno. Tvoří důležitou součást potravního řetězce pro řadu býložravých živočichů (koryšů, lezců atd.), kteří se zase stávají potravou ptáků, ponejvíce bahňáků. Rozlehlé mokřady skýtají vhodné hnízdní podmínky pro mnoho vzácných druhů brodivých, a to především volavky hnědohřbeté (*Ardeola grayii*), volavky západní (*Egretta gularis*) a volavky obrovské (*Ardea goliath*) či pro početná hejna pobřežníků černobílých (*Dromas ardeola*). Jak předznamenává jejich anglické jméno Crab Plover, hlavní složku potravy tvoří různé druhy mořských krabů.

Pro svou bohatost je celá oblast také oblíbeným zimovištěm mnoha palearktických stěhovavých ptáků. Kromě nich jsme ze zimujících druhů zaznamenali i celosvětově ohroženého pelikána kadeřavého (*Pelecanus crispus*). Z ostatních obratlovců jsou bohatě zastoupeni plazi, žije zde mimo jiné pět druhů mořských hadů nebo kareta obrovská (*Chelonia mydas*), která se živí ponořenou makrovegetací. Ze savců

je na zdejší podmínky nejlépe adaptována kosmopolitní krysa obecná (*Rattus rattus*), mnoho dalších druhů vyhledává bažiny v době odlivu, jako např. liška obecná (*Vulpes vulpes*).

Vysoká druhová bohatost mangrovů je zřetelná i ze složení rybích populací, a to pravidelným výskytem 32 druhů. Specifické podmínky si žádají specifické adaptace, což je nejvýrazněji patrné na rybách ze skupiny lezců r. *Periophthalmus* — typických obyvatelích mangrovů tropických a subtropických moří (viz obr.). Svým chováním v mnohém připomínají obojživelníky. Z několika charakteristických znaků této skupiny zde uvedeme vystouplé oči opatřené víčky a mohutně vyvinuté prsní ploutve sloužící k pohybu po souši (u některých druhů slouží dokonce ke šplhání po kmelech a větvích, z nichž vyhlížejí potravu). V ochraně před predátory si v bahně hloubí chodby, které si po způsobu vodoucha stříbřitého zásobují vzduchem, a to jim dává šanci přežít i v tomto prostředí velice chudém na kyslík.

Írán je nádherná země, která má bezesporu z biologického i kulturního hlediska co nabídnout. Navíc skýtá ještě jednu nezanedbatelnou výhodu, a to že mimo města člověk nepotká turistu, za celý měsíc jsme potkali jen jednoho (také Čecha). Některé zákony této přísně islámské republiky cestování znesnadňují, ale neznemožňují. A nepřijemnosti s byrokracií jsou bohatě vyváženy vřelým přístupem místních lidí a krásnou přírodou.